

Türkiye’de Baklagil Ürünlerinde İç Ticaret Hadleri

Meral Uzunöz

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, 60240 Tokat

Özet: Bu çalışmada; iç ticaret hadlerinin uzun dönem içinde (1984-2007) tarım (özellikle baklagiller) ve sanayi sektörlerinden hangisi lehine geliştiğini belirlemek amaçlanmıştır. İç ticaret hadleri; net değişim hadleri kapsamında toptan eşya fiyat indeksine ve çiftçinin eline geçen fiyatlar indeksine göre hesaplanmıştır. Ortaya çıkan bulgular dikkate alındığında, ele alınan dönem itibarıyla iç ticaret hadleri tarım lehinde bir seyir izlese de, genel olarak baklagil üreticisinin reel gelirinde bir azalma olduğunu söylemek mümkündür. Tarım kesimi için çiftçinin eline geçen fiyatlar indeksine göre iç ticaret hadleri incelendiğinde, çiftçilerin fiyatlardaki değişimlerden kuru fasulye ve mercimek üreticilerine göre daha az etkilendiği söylenebilir. Kuru fasulye, mercimek ve nohut için son yıllarda net değişim ticaret hadlerinin düşme eğilimine girmesinin, bu üreticilerin reel gelirlerinde de bir gerileme yaşamalarına neden olduğu ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: İç Ticaret Hadleri, Net Değişim Ticaret Hadleri, Baklagil Üretimi

Internal Terms of Trade for Pulses Production in Turkey

Abstract: In this study, it was aimed to determine which of the two sectors, agriculture (especially pulses) or industry improved internal terms of trade during the period of 1984-2007. Internal terms of trade were computed in terms of wholesale price index and average prices received by farmer’s index with in the context of net barter terms of trade. According the results, it can be said that real income of farmers generally decreased in investigated term, although internal terms of trade improved in favor of agriculture sector. For agricultural sector within the context of average prices received by farmers’ index, it can be implied that farmers were affected lesser in terms of dry bean and lentils producers. Recently, downfall of net barter terms of trade indicates that real incomes of dry bean, lentils and chickpea producers have decreased.

Keywords: Internal Terms of Trade, Net Barter Terms of Trade, Pulses Production

1. Giriş

Baklagiller, insanlık tarihinin başlangıcından beri kültür bitkisi olarak yetiştirilen en önemli ürün gruplarından biridir ve bu ürün grubu mercimek, nohut, fasulye ve bakladan oluşmaktadır. Türkiye bir çok baklagil ürününün anavatanıdır ve uzun yıllardan beri yetiştirilip fazla miktarlarda tüketilmektedir ve Türkiye’de yetiştiriciliği yapılan baklagil bitkileri başlıca mercimek, nohut, kuru fasulye ve bakladan oluşmaktadır (Akova, 2008).

Beslenmede temel besin maddelerinden olan yemeklik baklagiller gelişmekte olan birçok ülkede düşük gelirli insan gruplarının önemli besin maddesini oluşturmaktadır (Şehirli ve ark., 2000). Yemeklik dane baklagil bitkilerinin insan beslenmesindeki önemi tartışılmazdır. Baklagiller aynı zamanda protein, vitamin ve mineral açısından mükemmel bir kaynaktır. İnsan beslenmesinin yanı sıra, yem, yeşil gübre, silaj olarak kullanılmaktadırlar. Ayrıca bu bitkiler, havanın serbest azotunu fikse edebilme özellikleri, kendisinden sonra ekilecek ürünler için temiz ve verimli toprak bırakması açısından da

önemlidir (Direk ve ark., 2002; Ofuya ve Akhidue, 2005).

Toplam baklagil üretimi dikkate alındığında, Türkiye dünyanın en büyük üreticileri arasındadır. 1980 yılından sonra uygulanan tarım politikaları ile bağlantılı olan ikinci ürün projesinin bir sonucu olarak, Türkiye’de, baklagil üretimi göze çarpan bir artış göstermiştir. Toplam üretimdeki bu artış, temel olarak mercimek ve nohut üretimindeki artışlardan kaynaklanmaktadır. Bu artışlarla birlikte Türkiye, dünyada mercimek ve nohut üreten ülkelerin başta gelenlerinden biri olarak yer almıştır. Son yıllarda baklagil üretiminde bir düşme eğilimi görülse de, Türkiye hala dünyada önemli bir baklagil üreticisidir (Akova, 2008). 2007 yılında, üretim miktarları dikkate alındığında dünyada en önemli mercimek üreticisi ülkeler sırasıyla Hindistan, Kanada ve Türkiye, nohut üreticisi ülkeler Hindistan, Pakistan ve Türkiye’dir (FAO, 2008).

2007 yılı verileri dikkate alındığında, Türkiye’de baklagil üretimi 1,493 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Toplam baklagil üretimi

içerisinde mercimeğin payı %38,86 iken bunu sırasıyla nohut (%35,07), fasulye (%11,65) ve diğerleri (%14,01) (bakla, fiğ vb.) izlemektedir (FAO, 2008).

Türkiye’de 2007 yılında kuru fasulye üretim alanı 116000 ha, üretim miktarı 174000 ton ve verimi 1500 kg ha⁻¹’dır. Nohut için bu değerler 500000 ha, 523553 ton ve 1047,1 kg ha⁻¹, mercimek için 490000 ha, 580260 ton ve 1184,2 kg ha⁻¹’dır (FAO, 2008).

Baklagil üretiminin geleceği dikkate alındığında, Türkiye’nin dünyadaki en şanslı ülkelerden biri konumunda olduğunu söylemek mümkündür. 2010’lu yıllarda, Güneydoğu Anadolu Projesinin tamamlanmasıyla, baklagil üretiminde göze çarpan artışlar sağlanacağı ifade edilmektedir. (Akova, 2008).

Bağımsız çiftçiliğin ve küçük-orta ölçekli üreticiliğin yaygın olduğu bir tarımsal yapıda, çiftçinin eline geçen fiyatlarla, çiftçinin sanayi kesimine ödediği fiyatlar arasında oluşan makasın hareketleri, sanayi sermayesi ile çiftçi arasındaki bölüşüm ilişkilerinin seyrini belirler. Bu makas “*iç ticaret hadleri*” olarak tanımlanmaktadır (Akşin ve ark., 1997) ve sektörler arasındaki kaynak transferini ve sektörlerin enflasyonist gelişmeden nasıl etkilendiğini belirlemenin en iyi yolu iç ticaret hadleridir (Mazgirt ve Uysal, 1996).

Tarımın ticaret hadlerinin bozulması, bölüşüm ilişkilerinin çiftçi aleyhine, sanayi sermayesi (ya da sanayi ürünlerini pazarlayan ticaret sermayesi) lehine döndüğü anlamına gelir. İç ticaret hadlerinin tarım veya sanayi lehine dönmesinin ülke ekonomisinin gelişme yönü ve derecesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir (Uzunöz ve ark., 2004).

Yemelik tane baklagiller Türkiye tarımının geleneksel ürünlerinden olup istihdama katkıda bulunması ve yüksek ihracat potansiyeli nedeniyle ekonomi açısından önemli bir tarımsal ürün grubudur (Anonim, 2006). Bu bağlamda, Türkiye’de baklagil üretiminin ekonomik yönü ile ilgili birçok çalışma bulunmasına rağmen (Direk ve ark., 2002; Gül ve Işık, 2002; Gündüz ve Esengün, 2004; Özberk ve ark., 2006; Dölekoğlu, 2007; Sayılı ve ark., 2008a; Sayılı ve ark., 2008b; Akova, 2008), bu ürünlerde iç ticaret hadlerine ilişkin çalışmalara rastlanmamıştır. Gerçekte baklagil üretiminde çiftçinin eline geçen fiyatların, üretici açısından irdelenmesini içeren

çalışmalara ihtiyaç bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu ifadelerden hareketle çalışmanın temel amacı; iç ticaret hadlerinin uzun dönem içinde (1984-2007) tarım (özellikle baklagiller) ve sanayi sektörlerinden hangisi lehine geliştiğini saptamak ve elde edilen sonuca göre, iç ticaret hadlerinin tarımdan sanayiye kaynak aktarıcı bir araç olarak kullanılıp kullanılmadığını tespit etmektir.

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmada 1984-2007 dönemini kapsayan ikincil veriler kullanılmış ve 24 yıllık verilerin değerlendirilmesine yer verilmiştir. Çalışmanın ana materyalini bu dönemdeki veriler oluşturmaktadır. Veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve İstanbul Ticaret Odası (İTO)’ndan elde edilmiştir.

İç ticaret hadleri fiyat makasının açılması oranında tarım lehine veya aleyhine olabilir. Fiyat makası iki mal veya mal grupları arasındaki fiyat hareketlerini gösteren bir şekildir. Fiyat makasını oluşturan eğrilerin gittikçe açılması tarım ya da sanayi lehine fiyatların değiştiğini gösterir (Eraktan, 1988). Net değişim ticaret hadlerinin indeks değerinin 100’ün üzerinde olması, net değişim ticaret hadlerinin o indeksin temsil ettiği tarım kesimi lehine, 100’ün altına olması ise aleyhine olduğunu göstermektedir. Yani tarımın ticaret hadlerinin bozulması, bölüşüm ilişkilerinin çiftçi aleyhine döndüğü anlamına gelir. İç ticaret hadlerinin tarım veya sanayi lehine dönmesinin ülke ekonomisinin gelişme yönü ve derecesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir.

Çalışmada iç ticaret hadleri; net değişim ticaret hadleri yoluyla hesaplanmış ve yorumlanmıştır. Çiftçinin yetiştirerek piyasaya arz ettiği ürünler karşılığında eline geçen fiyatlar indeksinin, çiftçinin kendi tüketim ihtiyaçları veya tekrar üretimde bulunabilmek için satın aldığı girdilere ödediği fiyatlar indeksine oranıdır ve şu şekilde formüle edilir (Kip, 1981).

$$N = \frac{P_t}{P_s}$$

Formülde;

N= Net değişim ticaret hadleri,

P_t = Çiftçinin eline geçen fiyatlar indeksi,
 P_s = Çiftçinin ödediği fiyatlar indeksidir.

Net değişim ticaret hadlerinin, tarım sektöründeki ekonomik refah değişimlerinin göstermek bakımından bazı eksiklikleri bulunmaktadır. Birincisi, tarım ve sanayi sektörleri arasındaki ticaret hacminde ortaya çıkan değişimleri kapsamaz. Net değişim ticaret hadlerindeki bir yükselme reel tarımsal gelirin kesin olarak arttığı anlamına gelmez. Örneğin; tarımsal ürünlerin ticaret hadlerindeki yükselme, tarım ürünleri satışının büyük ölçüde daralması pahasına gerçekleşmişse, bu durumda tarım sektörü belki de öncekine göre daha düşük bir refah düzeyine inmiş olacaktır (Çolakoğlu, 1986). İkincisi, bu tanım verimlilik değişimlerini de yansıtmaktadır. Eğer ticaret hadlerindeki düşmenin nedeni, örneğin tarım kesiminde daha ileri tekniklerin uygulanışı sonucu çiftçinin eline geçen fiyatlardaki düşme ise, ya da sanayi kesiminde ileri teknik kullanımı sonucu çiftçinin ödediği fiyatlardaki düşme ise, bu, ülkenin bir refah kaybına uğradığı anlamına gelmeyebilir (Kip, 1981).

Çalışmada, baklagil üretiminde en yüksek paylara sahip olan mercimek (%38,83), nohut (%35,07) ve kuru fasulye (%11,65) (FAO, 2008) dikkate alınmış ve bu ürünler itibarıyla iç ticaret hadleri hesaplanmıştır.

Hesaplanan indekslerin dönem içerisinde değişimleri, bu indekslerin ilk ve son yıl değerlerine göre hesaplandığı için dönem içinde yıllık ortalama artış hızları hakkında bir fikir vermemektedir. Bu yüzden indekslere orijinal değerler itibarıyla yarı logaritmik trend denklemleri uygulanmıştır. Geometrik artış gösteren indekslerin (Y) doğal logaritması alındığında seri doğrusal özellikler gösterecektir. Böylece regresyonun varsayımlarından biri olan “doğrusallık” gerçekleşmiş olacaktır) (Çolakoğlu, 1986). Ayrıca doğrusal trend doğrusu dönemler itibarıyla sabit mutlak değişimleri ifade ettiğinden ve uygulamada birçok durumda sabit mutlak değişimlerden çok, dönem başına artış hızı ya da nispi değişimler anlamlı olduğundan, regresyon analizlerinde üssel trend kullanılmıştır (Korum,1981).

3. Araştırma Bulguları

3.1. Toptan Eşya Fiyat İndeksine Göre Net Değişim Ticaret Hadleri

TUİK tarafından yayınlanan tarım, sanayi ve hayvansal ürünler kesimi indekslerinden yararlanılarak toptan eşya fiyatları endekslerine göre net değişim ticaret hadleri hesaplanmış ve çizelge 1’de verilmiştir. 1984-2007 yılları arasındaki 24 yıllık döneme ilişkin toptan eşya fiyat indeksleri incelendiğinde serinin geometrik bir şekilde değiştiği göze çarpmaktadır. Tarım kesimi indeksi 1984 yılına göre 7737,53 kat, sanayi indeksi 9601,83 kat ve baklagiller indeksi 9897,23 kat kadar yükselme göstermiştir.

Çizelge 1’deki serilere ilişkin trend denklemleri yıllık ortalama artış hızı açısından önemlidir. Buna göre tarım kesiminin ve baklagillerin net değişim ticaret hadlerinde yıllık ortalama artış hızı %1 ile oldukça düşük değerdedir (Çizelge 2).

1970’li yılların ortalarından başlayarak iç ticaret hadleri sürekli olarak üreticinin aleyhine gelişmiştir (Kip,1981; Çolakoğlu, 1986; Güçlü ve Bilen, 1995). Özellikle 1980 yılı sonrası uygulanan politikalar gereği tarım kesimine yapılan desteklerin en aza indirilmesi, tarımdan diğer sektörlerle sürekli kaynak akışına neden olmuştur (Kutlu ve ark, 2003). Baz yıl olarak 1987 dikkate alındığında, iç ticaret hadleri 1984-1987 yılları arasında 100’ün üzerinde gerçekleşse de 1984 yılından 1987 yılına kadar %12,6’lık bir azalma göstermiştir. 1988 yılında ise %79,3 oranına kadar gerileme meydana gelmiştir. 1988-1993 yılları arasında tarıma yönelik destekleme politikaları 1993 yılın sonunda canlanmış, %21 oranında tarım lehine bir düzelme meydana gelmiştir.

1988-1988 1993 yılları arasında tarım sektöründen sanayi sektörüne fiyat hareketleri yoluyla kaynak transferi yapıldığı söylenebilir. 1994 krizi nedeniyle tarımın girdi fiyatları yaklaşık %14,00 oranında aşınmış ve iç ticaret hadleri %86,60’a gerilemiştir. 1995-1998 yılları arasında iç ticaret hadlerinde %18,3’lük bir düzelme meydana gelmiştir (Çizelge 1).

Çizelge 1. Toptan Eşya Fiyat İndeksi Sayıları (1987=100) ve İç Ticaret Hadleri (%)

Yıllar	Tarım (1)	Sanayi (2)	Baklagiller (3)	Net Değişim Ticaret Hadleri (Tarım) (1/2)	Net Değişim Ticaret Hadleri (Baklagiller) (3/2)
1984	44,8	39,8	30	112,6	75,4
1985	61,6	56,5	58	109,0	102,7
1986	77,1	74,9	85	102,9	113,5
1987	100,0	100,0	100	100,0	100,0
1988	144,0	181,5	130	79,3	71,6
1989	247,3	293,3	282	84,3	96,1
1990	421,9	430,8	430	97,9	99,8
1991	636,4	669,1	633	95,1	94,6
1992	1035,6	1068,4	949	96,9	88,8
1993	1679,6	1672,9	1316	100,4	78,7
1994	3323,6	3837,8	3541	86,6	92,3
1995	7267,3	7040,6	8342	103,2	118,5
1996	12924,8	12083,5	10478	107,0	86,7
1997	23172,4	22060,6	18881	105,0	85,6
1998	44059,4	36263,1	35882	121,5	98,9
1999	61532,6	57369,5	58611	107,3	102,2
2000	83008,1	90723,9	85837	91,5	94,6
2001	115752,6	151613,5	124951	76,3	82,4
2002	180394,0	224542,0	153929	80,3	68,6
2003	236405,0	279669,0	155572	84,5	55,6
2004	288113,0	311437,0	172489	92,5	55,4
2005	286182,0	348043,0	217649	82,2	62,5
2006	321800,9	361939,1	272061	88,9	75,2
2007	346641,5	382152,8	296917	90,7	77,7

Kaynak: TÜİK, 2001. İstatistiki Göstergeler (1923-1998), TÜİK Yayınları No: 2252, Ankara.

TÜİK, 2007. İstatistiki Göstergeler (1923-2006), TÜİK Yayınları No: 3114, 1300-0535, Ankara.

TÜİK, 2008. Türkiye İstatistik Yıllığı 2007, TÜİK Yayınları No: 3144, Ankara.

. <http://www.ito.org.tr> , Toptan Eşya Fiyat İndeksi, İstanbul Ticaret Odası (web site)

Çizelge 2. İç Ticaret Hadlerine İlişkin Trend Eşitlikleri

	Trend Eşitlikleri
Net Değişim Ticaret Hadleri (Tarım)	$Y = 103,24 * 1,0067^t$
Net Değişim Ticaret Hadleri (Baklagiller)	$Y = 103,21 * 1,0157^t$

1999 yılında iç ticaret hadleri %107,0'a gerilemiş aynı zamanda GSMH açısından Türkiye tarihinde en büyük gerilemelerinden birisi yaşanmış, tarım sektörü katma değerinde de benzer bir gelişme olmuş ve tarımsal gelirler %4,6 oranında azalmıştır. 2000 yılında sanayi fiyatları %56,1; 2001 yılında %66,7 oranında artmasına rağmen, tarım ürünleri fiyatları 2000'de %38,0; 2001'de %42,3 oranında artmış (Anonim, 2003) ve çiftçiler reel gelir kaybına uğramışlardır (Anonim, 2001). Dolayısıyla şubat krizinin de etkisi ile (Anonim, 2001) 2001 yılında iç ticaret hadleri %76,3'e gerilemiştir. 2002 ile 2007 yılları arasında bu değerler 100'ün altında gerçekleşmiş, yani tarımın ticaret hadleri çiftçi aleyhine

bozulmuştur. 1999-2002 yılları arasında tarımsal fiyatlarla sanayi fiyatları arasındaki makasın yüzde 36 oranında tarım aleyhine açıldığı, yani bu yıllarda bölüşüm ilişkilerinin çiftçi/köylü aleyhine, yerli ya da yabancı sımai sermaye lehine dönüştüğü vurgulanmaktadır (Anonim, 2007).

IMF ile imzalanan anlaşma ve 1999'daki stand-by ile tarıma dönük politikalarda önemli değişimler gerçekleşmiştir. 1998-2006 yılları arasında tarımsal fiyatlar yıllık ortalama %1,8 ve 8 yılda %39 gerilemiştir. 2000 ile 2001 yıllarında yaşanan iki ekonomik kriz fiyatlarda %23'lük bir düşüşe yol açmış ve 1994 krizinden farklı olarak, 2001 krizinin tarımsal

fiyatlardaki olumsuz etkisi geçici olmamıştır (Boratav, 2007).

Dünya gıda fiyatlarındaki büyük artışların 2007 yılında Türkiye’de yaşanan kuraklıkla birleşerek temel ürünlerde yarattığı son dönemdeki fiyat etkileri, tarım üreticilerinin gelirini artırıcı yönde bir etkisinin en iyi olasılıkla 2008 yılında görülmesi beklenmekte olup, tüketici gelirinde ise aşınma yaratmıştır (Kıymaz ve Saçlı, 2008).

İç ticaret hadleri toptan eşya fiyat indeksine göre baklagiller alt sektörü açısından incelendiğinde, durumun tarım sektöründen farklı olmadığı görülmektedir. Ancak 1996-1998 yılları arasında baklagil ürünlerinde iç ticaret hadleri, tarımın iç ticaret hadlerinden daha düşük bir değerde gerçekleşmiştir (Çizelge 1). İncelenen dönem itibariyle baklagiller için iç ticaret hadleri, hemen bütün yıllarda tarım sektöründen daha düşük değerlerde

gerçekleşmiştir. Ayrıca 1985-1987, 1995 ve 1999 yılları hariç diğer tüm yıllarda iç ticaret hadleri baklagil üreticisi aleyhine bir seyir izlemiştir. Özellikle 1999 yılından itibaren iç ticaret hadleri hem 100’ün altında bir değere sahiptir, hem de düşüş eğilimindedir. Dolayısıyla iç ticaret hadlerinin, genel olarak baklagil üreticileri aleyhine bir seyir izlediği ifade edilebilir.

3.2. Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar İndeksine Göre Net Değişim Ticaret Hadleri

Çiftçinin eline geçen fiyatlar indeksine göre net değişim ticaret hadleri çizelge 3’de verilmiştir. Kuru fasulye, mercimek ve nohut açısından hesaplanan net değişim ticaret hadleri çiftçinin eline geçen fiyat indeksinin sanayi fiyat indeksine oranlanması sonucu elde edilmiştir (Çizelge 3).

Çizelge 3. Çiftçinin Eline Geçen Ortalama Fiyatlar ve Net Değişim Ticaret Hadleri (%)

Yıllar	ÇEGF (K.Fasulye) (TL/kg)	ÇEGFİ (K.Fasulye) (1987=100)	ÇEGF (Mercimek) (TL/kg)	ÇEGFİ (Mercimek) (1987=100)	ÇEGF (Nohut) (TL/kg)	ÇEGFİ (Nohut) (1987=100)	ÇEGFİ (Tarımsal Ürünler) (1987=100)	Net Değişim Ticaret Hadleri (K.Fasulye) (%)	Net Değişim Ticaret Hadleri (Mercimek) (%)	Net Değişim Ticaret Hadleri (Nohut) (%)	Net Değişim Ticaret Hadleri (Tarımsal Ürünler) (%)
1984	155	16,7	133	31,4	124	39,0	31,0	42,0	78,8	98,0	77,9
1985	282	30,4	297	70,1	241	75,8	55,6	53,8	124,0	134,1	98,4
1986	540	58,3	423	99,8	309	97,2	76,0	77,8	133,2	129,7	101,5
1987	927	100,0	424	100,0	318	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1988	1007	108,6	506	119,3	414	130,2	156,3	59,9	65,8	71,7	86,1
1989	1482	159,9	893	210,6	884	278,0	272,3	54,5	71,8	94,8	92,8
1990	2878	310,5	1390	327,8	1294	406,9	443,3	72,1	76,1	94,5	102,9
1991	3837	413,9	2234	526,9	1796	564,8	674,4	61,9	78,8	84,4	100,8
1992	5101	550,3	3708	874,5	2949	927,4	1184,9	51,5	81,9	86,8	110,9
1993	7847	846,5	5530	1304,3	4800	1509,4	1949,8	50,6	78,0	90,2	116,6
1994	26934	2905,5	14658	3457,1	14887	4681,5	3715,2	75,7	90,1	122,0	96,8
1995	53347	5754,8	33143	7816,8	38950	12248,4	7414,5	81,7	111,0	174,0	105,3
1996	72944	7868,8	49749	11733,3	54430	17116,4	14240,4	65,1	97,1	141,7	117,9
1997	113138	12204,8	82948	19563,2	78359	24641,2	26979,8	55,3	88,7	111,7	122,3
1998	233779	25218,9	162757	38386,1	144381	45402,8	51448,1	69,5	105,9	125,2	141,9
1999	390656	42142,0	257096	60635,9	245776	77288,1	78283,0	73,5	105,7	134,7	136,5
2000	604386	65198,1	417733	98521,9	434964	136781,1	111615,8	71,9	108,6	150,8	123,0
2001	888173	95811,5	644215	151937,5	627262	197252,2	157283,0	63,2	100,2	130,1	103,7
2002	1362993	147032,7	915116	215829,2	625187	196599,7	242665,7	65,5	96,1	87,6	108,1
2003	1641535	177080,4	1102052	259917,9	1130174	355400,6	331418,1	63,3	92,9	127,1	118,5
2004	1802419	194435,7	1203350	283809,0	1244875	391470,1	371189,3	62,4	91,1	125,7	119,2
2005	1900000	204962,2	1230000	290094,3	1270000	399371,1	375272,4	58,9	83,4	114,8	107,8
2006	1960000	211434,7	1280000	301886,8	1140000	358490,6	406420,0	58,4	83,4	99,1	112,3
2007	2001000	215857,6	1300000	306603,8	1240000	389937,1	484046,2	56,5	80,2	102,0	126,7

ÇEGF= Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar ÇEGFİ= Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar İndeksi

(*) Çiftçinin eline geçen fiyatlar indeksinin sanayi indeksine bölünmesi yoluyla hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK, 2007. İstatistiki Göstergeler (1923-2006), TÜİK Yayınları No: 3114, ISSN 1300-0535, Ankara.

TÜİK, 2008. Türkiye İstatistik Yıllığı 2007, TÜİK Yayınları No: 3144, ISSN 0082-691X, Ankara.

<http://www.tuik.gov.tr/>, Çiftçinin Eline Geçen Ortalama Fiyatlar İndeksi, Türkiye İstatistik Kurumu

<http://www.tcmb.gov.tr/kurlar/>, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (web site).

<http://ekutup.dpt.gov.tr/tg/>, Temel Ekonomik Göstergeler, Devlet Planlama Teşkilatı

Kuru fasulye için incelenen tüm yıllar boyunca iç ticaret hadleri 100’ün altında gerçekleşerek kuru fasulye üreticileri aleyhine

bir seyir izlemiştir. 1994 yılına kadar düşüş eğiliminde olan iç ticaret hadleri, 1994 ve 1995 yıllarında bir miktar düzelme göstermiştir.

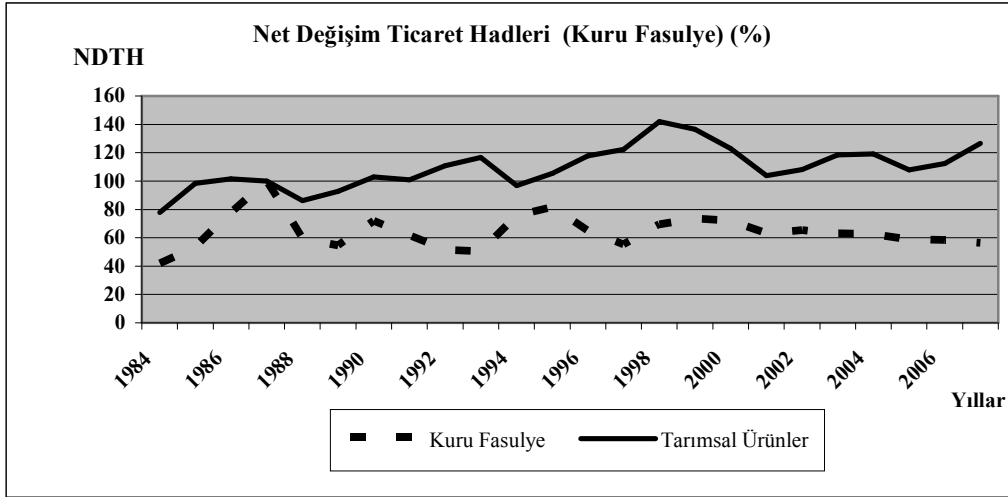
Türkiye’de Baklagil Ürünlerinde İç Ticaret Hadleri

Ancak diğer yıllarda yaklaşık aynı değerlere sahip olan iç ticaret hadleri 2007 yılında %56,5 gibi oldukça düşük bir değere gerilemiş ve bu dönemde kuru fasulye üreticisi aleyhine bir durum ortaya çıkmıştır. Ayrıca tarımsal ürünler ticaret hadleri dikkate alındığında, ele alınan dönem itibariyle kuru fasulye iç ticaret hadleri, tarımsal ürünler iç ticaret hadlerinin altında gerçekleşmiştir (Grafik 1).

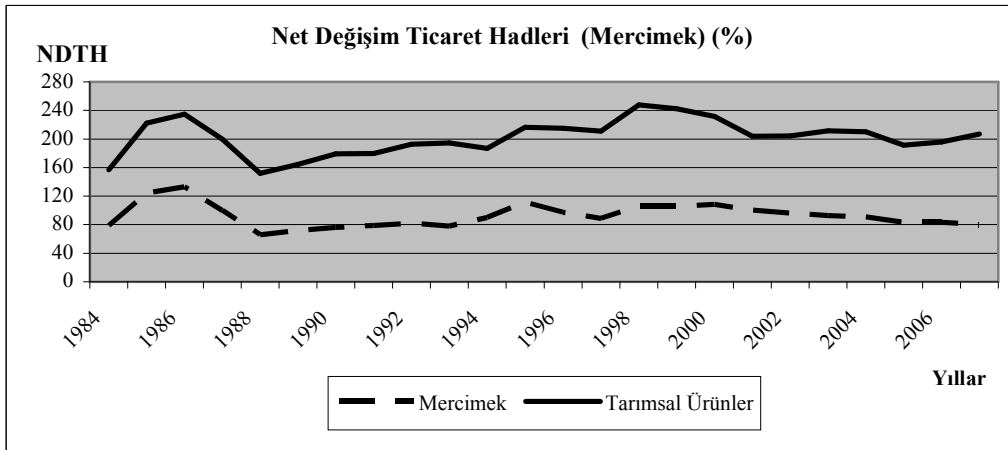
Mercimek için 1984-1987 yılları arasında üretici lehine bir durum söz konusu iken 1988 yılında %65,8’e gerilemiştir. 1989-1994 yılları arasında mercimek için iç ticaret hadleri bir ivme kazanmış ve 1994 yılında %111’lik e ulaşmıştır. 1997-1998 yıllarında üretici aleyhine gelişen iç ticaret hadleri, 1998-2001 yılları arasında bir gelişme göstermiştir. 2002 yılından itibaren yaşanan düşüşle birlikte 2007 yılında mercimek için iç ticaret hadleri %80,2’ye

gerilemiştir. Bu dönemde üreticinin reel gelirinde bir gerileme olduğu söylenebilir. İlave olarak, tarımsal ürünler ticaret hadleri dikkate alındığında, ele alınan dönem itibariyle mercimek iç ticaret hadleri, tarımsal ürünler iç ticaret hadlerinin altında gerçekleşmiştir (Grafik 2).

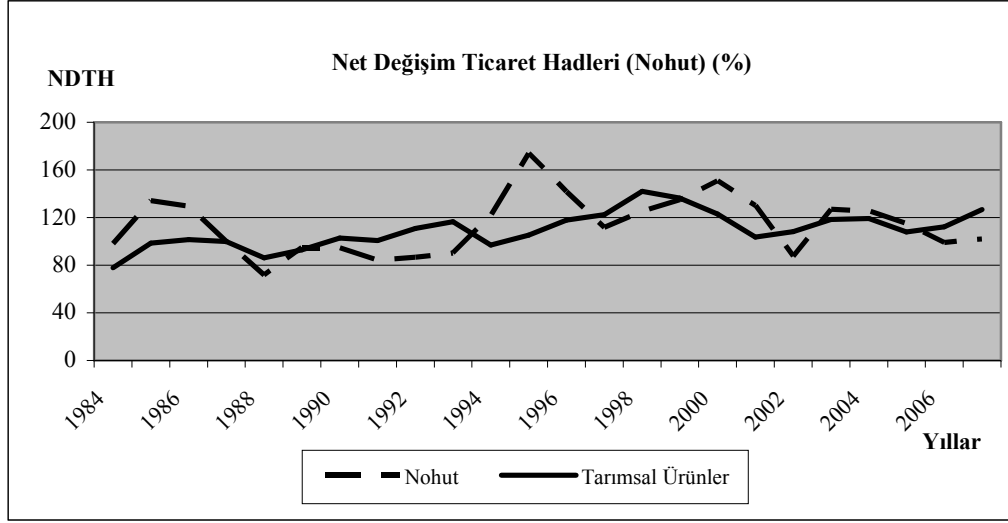
Nohut için 1984-1985-1988-1989 ve 1994 yılları dışında iç ticaret hadleri 100’ün üzerinde gerçekleşmiştir. Bu durumda iç ticaret hadlerinin, belirtilen yıllar hariç üreticilerin lehine bir seyir izlediğini söylemek mümkündür (Grafik 3). Ancak, iç ticaret hadleri her ne kadar 100’ün üzerinde gerçekleşse de, 1995 yılından itibaren göreceli olarak düşüşler yaşanmış olmasının, nohut üreticilerinin zamanla reel gelir açısından kayba uğradıklarını gösterdiği söylenebilir.

Grafik 1. Net Değişim Ticaret Hadleri (Kuru Fasulye) (%)

Grafik 2. Net Değişim Ticaret Hadleri (Mercimek) (%)

Grafik 3. Net Değişim Ticaret Hadleri (Nohut) (%)

Her bir ürün için belirlenen indekslerin yıllık ortalama artış hızını belirlemek için seriye uygulanan trend denklemi Çizelge 4'teki gibidir. Çizelgeden de görülebileceği gibi kuru

fasulye, mercimek ve nohuta ait net değişim ticaret hadlerinde yıllık ortalama artış hızı %1 ile oldukça düşük değerdedir.

Çizelge 4. Net Değişim Ticaret Hadlerine İlişkin Trend Eşitlikleri

	Trend Eşitlikleri
Net Değişim Ticaret Hadleri (Kuru Fasulye)	$Y = 62,863 * 1,0005^t$
Net Değişim Ticaret Hadleri (Mercimek)	$Y = 91,482 * 1,0002^t$
Net Değişim Ticaret Hadleri (Nohut)	$Y = 101,652 * 1,0073^t$
Net Değişim Ticaret Hadleri (Tarımsal Ürünler)	$Y = 92,183 * 1,0131^t$

4. Sonuç

Bu çalışmada Türkiye'de baklagil üretimde 1984-2007 dönemi itibariyle iç ticaret hadlerinin analizine yer verilmiştir. Ortaya çıkan bulgular dikkate alındığında; ele alınan dönem itibariyle iç ticaret hadleri tarım lehinde bir seyir izlese de, genel olarak baklagil üreticisinin reel gelirinde bir azalma olduğunu söylemek mümkündür. Tarım kesimi için çiftçinin eline geçen fiyatlar indeksine göre iç ticaret hadleri incelendiğinde, çiftçilerin fiyatlardaki değişimlerden kuru fasulye ve mercimek üreticilerine göre daha az etkilendiği söylenebilir. Kuru fasulye, mercimek ve nohut için son yıllarda net değişim ticaret hadlerinin düşme eğilimine girmesinin bu üreticilerin reel gelirlerinde de bir gerileme yaşamalarına neden olduğu ifade edilebilir.

Kuru fasulye, mercimek ve nohut üretiminde girdi kullanımı ve teknoloji kullanımının oldukça düşük seviyede olması,

verim düşüklüğü, üretim maliyetinin yüksek olması, destekleme kapsamında olmaması, hastalık ve zararlılar, ürünün pazarlanmasında yaşanan sorunlar, ürün fiyatlarının dünya piyasası üzerinde olması (Türkiye'de kullanılan girdilerin pahalı oluşu ve birim alandan alınan verimim düşüklüğüne bağlı olarak), ürün kayıpları gibi nedenler, üreticileri temel olarak gelir kaybına uğratmaktadır.

Türkiye'de incelenen dönem itibariyle baklagil ürünleri için özel bir destekleme programı uygulanmamaktadır. Fakat gerek genel destekleme politikaları ve gerekse yemeklik tane baklagillere uygulanan destekleme politikaları doğrultusunda çeşitli destekler verilmektedir. Destekleme temel olarak Doğrudan Gelir Desteği kapsamında yapılmıştır. Diğer taraftan Hükümet tarafından da kabul edilen Tarım Stratejisi (2006-2010) Belgesi doğrultusunda baklagillerin ve dolayısıyla baklagil ürünlerinin de prim

ödemesi kapsamına alınması düşünülmüş (Anonim, 2006) ve Resmi Gazete’de yayımlanan 17 Aralık 2008 tarihli 2008/68 No’lu Uygulama Tebliğinde “Hububat ve Baklagil Üreticilerine Destekleme Primi Ödenmesi” kararına varılmıştır. Buna göre, yurt içinde 2008 yılında kuru fasulye, nohut ve mercimek üreterek satışını yapan üreticilere destekleme primi kapsamında kilogram başına kuru fasulye için 10 Ykr, nohut için 10 Ykr ve mercimek için 10 Ykr ödenmesi kararlaştırılmıştır (www.tzob.org.tr). Bilindiği gibi, ürünlerle ilgili olarak izlenen politika ve teşvikler, destekler iç ticaret hadleri gibi kavramları doğrudan etkileyen faktörlerdir. Belirtildiği üzere, incelenen dönem açısından ele alındığında baklagil ürünlerini üreten üreticiler için özel bir destekleme ve teşvik uygulaması bulunmamaktadır. Dolayısıyla,

çalışmadan elde edilen sonuçlar ile birlikte yorumlanacak destekleme değerleri bulunmamaktadır. Ancak 2008 yılından itibaren baklagil ürünlerinde uygulanan prim desteği uygulamasının, bu ürünleri üreten üreticiler için olumlu bir gelişme olduğunu söylemek de mümkündür. Diğer bir anlatımla bu uygulama, üretimden vazgeçen üreticilerin yeniden baklagil üretime yönelebmesini sağlayacaktır.

Ayrıca, baklagil üretimine yönelik üretici birliklerinin kurulması ve bu birliklerin; üretimin yönlendirilmesinde, fiyat oluşumunun sağlanmasında, ürünün pazarlamasında, üretici kesimini temsil etme gibi konularda üreticilere hizmet vermesi sağlanmalıdır. Özellikle ürün borsaların kurulmasının pazarlama sorunlarının çözümünde önemli bir aşama olacağı ifade edilebilir.

Kaynaklar

- Akova, Y., 2008. Pulses. Export Promotion Center of Turkey, <http://www.igeme.org.tr/Assets/sip/tar/Pulses.pdf>
- Anonim, 2001. TUSİAD. Türkiye Ekonomisi 2001, TUSİAD Yayınları No: TUSİAD – T 2001-12-316, Aralık 2001, İstanbul.
- Anonim, 2003. DİE. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler. <http://www.die.gov.tr>
- Anonim, 2006. “Yemeklik Tane Baklagiller Ortak Piyasa Düzeni Alt Çalışma Grubu Raporu”, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Haziran, 2006, Ankara.
- Anonim, 2007. Haftalık Sektörel Gelişmeler 27 Ağustos-3 Eylül 2007. Vakıfbank Hazine Başkanlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Boratav, K., 2007. Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi. Bağımsız Sosyal Bilimciler.org/ Yazilar_Uye/BoratavHaz07.pdf
- Çolakoğlu, 1986. Türkiye’de İç Ticaret Hadleri, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Bölümü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Direk, M., Bayramoğlu, Z., Paksoy, M., 2002. Konya İlinde Fasulye Üretiminde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. S.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, 16(30): 21-27.
- Dölekoğlu C.Ö., 2007. Baklagiller. TEAE/Bakış. (<http://www.aeri.org.tr>)
- Eraktan, G., 1988. Tarım Politikası II, A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları: 1038, Ders Kitabı: 301, Ankara.
- FAO, 2008. Statistical Databases/Agriculture/ Production/Crops Primary. www.fao.org
- Güçlü, S., M. Bilen, 1995. “1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler”, Yeni Türkiye Dergisi Sayı:6, Eylül-Ekim,1995, ss 160-171, İstanbul.
- Gül, M., Işık, H., 2002. Dünyada ve Türkiye’deki Baklagiller Dış Ticaretindeki Gelişmeler. M.K.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, 7(1-2): 59-72.
- Gündüz, O., Esengün, K., 2004. Türkiye’de Yemeklik Dane Baklagiller Üretiminde Verim ve Fiyat Riski. GOÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi, 21(1):33-42.
- Kıymaz, T., Saçlı, Y., 2008. Tarım ve Gıda ürünleri Fiyatlarında Yaşanan Sorunlar ve Öneriler. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Tarım Dairesi, Yayın No: 2767, Ankara.
- Kip; E., 1981. Tarımsal Ürünlerde İç Ticaret Hadleri, Ata.Ü. Yayınları Yayın No. 580, Ziraat Fakültesi Yayınları No: 263, Araştırma Serisi No: 174, Ata.Ü. Basımevi, Erzurum.
- Korum, U., 1981. İstatistiğe Giriş, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 483, A.Ü. Basımevi, Ankara.
- Kutlu, H.R., A. Gül ve M. Görgülü, 2003. Türkiye Hayvancılığı; Hedef 2023 – Sorunlar, Çözüm Yolları ve Politika Arayışları, Adana.
- Mazgirt, İ., Y. Uysal, 1996. “Sektörel Fiyat Hareketleri ve İç Ticaret Hadlerinin Gelişimi”, Türkiye II. Tarım Ekonomisi Kongresi, Ayı Basım, Adana.
- Ofuya, Z.M., Akhidue, V., 2005. The Role of Pulses in Human Nutrition: A Review, J. Appl. Sci. Environ., 9(3): 99-104.
- Özberk, İ., Atlı, A., Özberk, F., Yücel, A., 2006. The effect of lygus bugs (*Exolygus prantensis* L.) on marketing price of red lentil in Anatolia, Turkey. Crop Protection, 25 (2006): 1227-1230.
- Sayılı, M., Düzdemir, O. Akça, H., 2008a. Economic and Technical Analysis of Dry Bean Production: The Case of Turkey. Proceedings. 43rd Croatian and 3rd International Symposium on Agriculture. Opatija. Croatia, Agricultural Economics and Rural Sociology (203- 206).

- Sayılı, M., Akça, H., Düzdemir, O., 2008b. Functional Analysis of Fertiliser Use on Chickpea (*Cicer arietinum*) Farms: A Case Study from Turkey. *New Zealand Journal of Crop and Horticultural Science*, 36(2): 131-136.
- Şehirali, S., Gençtan, T., Birsin, M.A., Zencirci, N., Uçkesen, B., 2000. Türkiye Tahıl ve Yemelik Tane Baklagıl Üretiminin Bugünkü ve Gelecekteki Boyutları, V. Ziraat Mühendisliđi Teknik Kongresi, s. 431-452, Ankara.
- Akşin, S., Boratav, K., Tanör, B., 1997. Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995, Cem Yayınevi, İstanbul.
- TUİK, 2001. İstatistiki Göstergeler (1923-1998), TUİK Yayınları No: 2252, ISBN 975-19-2230-5, Ankara.
- TUİK, 2007. İstatistiki Göstergeler (1923-2006), TUİK Yayınları No: 3114, ISSN 1300-0535, Ankara.
- TUİK, 2008. Türkiye İstatistik Yılığı 2007, TUİK Yayınları No: 3144, ISSN 0082-691X, Ankara.
- Uzunöz, M., Akçay, Y., Esengün, K., 2004. Türkiye’de Süt Üretiminde İç Ticaret Hadleri ve Risk Analizleri. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 21(2):39-49.
- <http://www.tuik.gov.tr/>, Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar İndeksi, TUİK (web site)
- <http://ekutup.dpt.gov.tr/tg/>, Temel Ekonomik Göstergeler, Devlet Planlama Teşkilatı (web site)
- <http://www.ito.org.tr>, Toptan Eşya Fiyat İndeksi, İstanbul Ticaret Odası (web site) <http://www.tcmb.gov.tr/kurlar/>, Türkiye Cumhuriyet merkez Bankası (web site).
- http://www.tzob.org.tr/tzob_web/genelge/2008/tzob_gene lgeler_2008_57.htm